

บทที่ 2

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การจัดการความรู้ของชุมชนในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน โคนใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม มีแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน
- 2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้

การวิจัยในครั้งนี้ มุ่งศึกษาการจัดการความรู้ของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งอาจต่างจากการจัดการความรู้โดยทั่วไป ดังนั้น การนำเสนอแนวคิดการจัดการความรู้ จึงให้ความสำคัญกับแนวคิดการจัดการความรู้โดยทั่วไป และแนวคิดการจัดการความรู้ของท้องถิ่น โดยมีประเด็นหัวข้อและรายละเอียดที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

2.1.1 ความหมายของความรู้

เป็นการยากมากที่จะให้นิยาม คำว่า "ความรู้" ด้วยถ้อยคำสั้นๆ ยิ่งใน ความหมายที่ใช้ในศาสตร์ ด้านการจัดการความรู้ คำว่า "ความรู้" ยิ่งมีความหมายหลายนัย และหลายมิติ แต่เพื่อให้เข้าใจที่ชัดเจนขึ้น จะได้นำคำนิยามที่มีผู้รู้ให้ไว้ดังนี้

วิจารณ์ พานิช (<http://Kmi.trf.or.th>) ให้นิยามว่า คำว่า "ความรู้" โดย ความหมายเป็นถ้อยคำที่แสดงความเป็นภาพรวม (holistic) และบูรณาการ (Integration) ของ ข้อเท็จจริง หลักการ และข้อสนเทศ ที่ชี้นำการปฏิบัติ ภายใต้บริบทที่จำเพาะ

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2547) นิยามว่า ความรู้ คือ สิ่งที่ทำให้คนเข้าใจ แล้ว นำความเข้าใจนั้นมาปฏิบัติหรือประยุกต์ให้เกิดประโยชน์

2.1.2 ชนิดของความรู้

ชนิดของความรู้ แบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1. ความรู้ที่ฝังลึกในตัวตน (Tacit knowledge) ฝังอยู่ในความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ที่คนได้มาจากประสบการณ์ ข้อสังเกต ที่สั่งสมมานาน จากการเรียนรู้ที่หลากหลาย และเชื่อมโยงจนเป็นความรู้ที่มีคุณค่าสูง แต่แลกเปลี่ยนยาก ความรู้ที่ฝังลึกไม่สามารถแปลเปลี่ยนมาเป็นความรู้ ที่เปิดเผยได้ทั้งหมด แต่จะต้องเกิดจากการเรียนรู้ผ่านความเป็นชุมชน เช่น การสังเกต แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างการทำงาน

2. ความรู้ที่เปิดเผย (Explicit knowledge) รู้กันทั่วไป พบเห็นโดยทั่วไปใน หนังสือ ตำรา สื่อต่างๆ เข้าถึง และแลกเปลี่ยนได้ไม่ยาก

จากชนิดของความรู้ทั้งสองประเภท สามารถนำไปใช้ในการอธิบายความรู้ ของคนในชุมชนว่า ชุมชนมีการจัดความรู้ประเภทที่นำมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน โลกใหญ่

2.1.3 การจัดการความรู้

การจัดการความรู้เป็นแนวคิดที่เติบโตในองค์กรธุรกิจ แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงเป็น ยุคข้อมูลข่าวสาร และทุกองค์กรเห็นความจำเป็นในอันที่จะต้องมีการจัดการความรู้เพื่อให้ทัน ต่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งรวมถึงองค์กรท้องถิ่นหรือชุมชนก็มีการพูดถึงกันมากในปัจจุบัน

การให้ความหมายของการจัดการความรู้ นั้น ได้มีนักวิชาการที่ให้นิยามความหมายไว้ หลายท่าน ซึ่งผลงานของ รัตนา โตสกุลและคณะ (2548) ได้สรุปนิยามความหมายและจัด หมวดหมู่ของนิยาม “การจัดการความรู้” ได้ 2 ลักษณะ คือ

1) การนิยามความหมายของการจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาองค์กร เป็นนิยาม ความหมายที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในแวดวงของวิชาการ ธุรกิจ สื่อสารมวลชน หน่วยงาน ราชการ และองค์กรเอกชนต่างๆ ที่เน้นรูปแบบการทำงาน โดยพึ่งพิงเทคโนโลยีด้าน สารสนเทศเป็นตัวหลักในการจัดการข้อมูล ความรู้ เพื่อใช้ประโยชน์ในการวิเคราะห์และ ตัดสินใจในการดำเนินการมีนัยเชื่อมโยงกับการพัฒนาระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมในกระแส โลกาภิวัตน์ ซึ่งเกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2547) กล่าวว่า “การจัดการความรู้” คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการประมวล สังเคราะห์ และจำแนกสารสนเทศ เพื่อนำไปสู่การตีความ และทำความเข้าใจกับสารสนเทศเหล่านั้น จนเกิดเป็นความรู้ซึ่งครอบคลุมความรู้ Tacit Knowledge และ ความรู้ Explicit Knowledge ซึ่งถูกแปลงผลให้อยู่ในรูปแบบของบันทึก

รายงาน เอกสาร คำรา เป็นต้น การจัดระบบสารสนเทศเพื่ออำนวยความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูล และการดึงข้อมูลไปใช้ ซึ่งความรู้นี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล กลุ่ม หรือองค์กร เพื่อทำการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน

ดังนั้น แนวคิดการจัดการความรู้ จึงเป็นศาสตร์ที่บูรณาการของความรู้ระหว่าง การจัดการสารสนเทศ (Management of Information) และการจัดการเกี่ยวกับบุคคล (Management of People) ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรู้ทางปรัชญา จิตวิทยา สังคมวิทยา โดยจะมองว่าการจัดการความรู้เป็นกระบวนการ เป็นกลุ่มของทักษะ เป็นความรู้ที่ความซับซ้อน และมีความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้กระบวนการของการจัดการความรู้จึงประกอบไปด้วย การจัดหาความรู้ การจัดเก็บความรู้ การใช้ความรู้ การเคลื่อนย้ายกระจายหรือแบ่งปันความรู้ และการสรุปทเรียนเพื่อสร้างเป็นองค์ความรู้ใหม่ เพื่อใช้ในการพัฒนาองค์กรต่อไป (พริธิตา วิเชียรปัญญา, 2547) เพราะ “การจัดการความรู้” คือ กระบวนการที่เป็นเครื่องมือหรือวิธีการที่เพิ่มพูนมูลค่า หรือคุณค่าของกิจการขององค์กร กลุ่มบุคคลหรือเครือข่ายของกลุ่มบุคคล หรือองค์กร การจัดการความรู้ไม่ได้มีความหมายเพียงแค่นำเอาความรู้มาจัดการเท่านั้น แต่มีความหมายมากกว่านั้น เพราะการจัดการความรู้ประกอบด้วยกระบวนการต่อไปนี้ คือ การรวบรวมข้อมูล คัดเลือกเฉพาะข้อมูลที่เป็นความรู้และเป็นสิ่งจำเป็น มีประโยชน์ทั้งภายในองค์กรและภายนอกองค์กร เมื่อนำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมทั้งบริบทของสังคมและองค์กร หากไม่เหมาะสมก็ดำเนินการแก้ไข และปรับปรุงความรู้ให้มีความเหมาะสมต่อการนำมาประยุกต์ใช้ในงานเพื่อพัฒนาองค์กรให้มีความเจริญก้าวหน้า (วิจารณ์ พาณิช, 2547, สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2548)

2) การนิยามการจัดการความรู้ที่มีมิติความหลากหลายของความรู้ ซึ่งจุดร่วมกันของนิยามนี้ คือ การจัดทำข้อมูลให้เป็นระบบ การประมวลผล และการนำไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินงาน รวมทั้งไม่ได้ปฏิเสธการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการจัดการความรู้ แต่นิยามความรู้ลักษณะนี้ให้ความสำคัญกับความหลากหลายของแหล่งความรู้ ทั้งในด้านความคิดและวิธีการ โดยเฉพาะความคิดวิถีปฏิบัติที่มีความแตกต่างจากแนวความคิดกระแสหลัก เช่น ความรู้ท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้พื้นบ้านรวมทั้งความรู้ที่เป็นทางเลือกในการพัฒนาชุมชนและสังคม เป็นต้น การสะท้อนของนัยการจัดการความรู้ในลักษณะนี้ก็ได้เป็นการปฏิเสธแนวคิดเรื่อง โลกาภิวัตน์ แต่เป็นการแสดงให้เห็นถึงการจัดการความรู้ในอีกหนึ่งรูปแบบที่เป็น การปรับเปลี่ยนบางมิติตามเงื่อนไขของเวลาที่สอดคล้อง และเหมาะสมกับแนวคิดและวิถีปฏิบัติตามกระแสหลักมากกว่า ตามที่วิจารณ์ พาณิช ได้เสนอว่า การจัดการ

ความรู้โดยความหมายนี้ต้องการที่จะปฏิบัติและคิดแบบ “ทวนกระแส” แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธ แนวคิดกระแสหลักทั้งหมด แต่การจัดการความรู้ คือ ความรู้สำหรับปฏิบัติการ (Actionable knowledge) เน้นความรู้ที่ผ่านกระบวนการปฏิบัติงานภายใต้บริบทหนึ่งๆ การจัดการความรู้ คือ “ปัญญาปฏิบัติ” เป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวผู้ปฏิบัติ และอยู่ในผลสำเร็จที่เชื่อมโยง โดยสิ่งสำคัญในการจัดการความรู้ในลักษณะนี้ คือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถือว่าเป็นหัวใจหลักในการจัดการความรู้ ตามที่ประเวศ วะสี (2549) ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “การจัดการความรู้: กระบวนการปลดปล่อยมนุษย์” อธิบายว่า การรู้ความจริงเป็นฐานปรัชญา เนื่องจากมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพสามารถเรียนรู้ได้เร็ว ควรเคารพความรู้ในตัวตน ทุกคนมีเกียรติและศักดิ์ศรี แต่การจัดการความรู้ช่วยไปเสริมกระบวนการธรรมชาติให้มีการเรียนรู้มีการแลกเปลี่ยน มีการงอกงามไปตามธรรมชาติ มีการหยั่งลึก มีการฟังอย่างลึกซึ้ง ซึ่งจะทำให้เรารู้ความหมายภายในของคนคนนั้น การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการความรู้ ที่สามารถปรับเปลี่ยนไปสู่โครงสร้างใหม่ขององค์กรและสังคม ที่มีทั้งแบบใช้อำนาจและแบบตัวใครตัวมัน แต่การจัดการความรู้นั้นต้องกระทำโดยเชื่อมโยงกับระบบอื่นๆ ในสังคม การที่ระบบหนึ่งๆ นั้นจะดำเนินการไปได้ด้วยดี จำเป็นจะต้องเรียนรู้ซึ่งกันและกัน มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดในการปฏิบัติงานนั้น งานต่างๆ มักจะไม่ประสบความสำเร็จถ้าขาดการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ซึ่งเราสามารถนำเอาหลักการนี้ไปใช้ในการทำงานในองค์กรหรือระบบต่างๆ ได้ เพราะการจัดการความรู้ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายระหว่างคนกับคน คนกับกลุ่มคน กลุ่มคนกับกลุ่มคน ซึ่งจะทำให้เกิดโครงสร้างใหม่ขึ้นในองค์กรและสังคม การเข้าถึงแหล่งข้อมูลสามารถอธิบายได้ 2 ประการ คือ

ประการแรก ข้อมูลได้จากการศึกษาจากตำรา คำอธิบาย เอกสาร จำกัดความของ “การจัดการความรู้” นั้นเป็นเพียงวาทกรรมในเชิงธุรกิจที่สร้างขึ้น เพื่อเป็นภาพตัวแทนในการอธิบายกระบวนการทำงานที่มีตั้งแต่การเรียนรู้ภายในองค์กร การแลกเปลี่ยนข้อมูล และการจัดเก็บฐานข้อมูลโดยใช้ระบบสารสนเทศและเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาจัดเก็บข้อมูล เพื่อเป็นการสร้างความเจริญก้าวหน้าในทางธุรกิจขององค์กร โดยใช้คุณสมบัติจากพื้นฐานความรู้และสติปัญญา มาเชื่อมโยงทางการบริหารจัดการทางด้านธุรกิจ

ประการที่สอง มุ่งเน้นโดยการผสมผสานความรู้ของบุคคล เข้ากับระบบเทคโนโลยีที่ทันสมัย มีการแบ่งปันความรู้ การจัดการความรู้นั้นไม่สามารถจัดการได้โดยปราศจากความเข้าใจอย่างละเอียดอ่อน เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงของแต่ละปัจเจกบุคคลภายในองค์กรหรือชุมชน เป็นต้น

ดังนั้น จากนิยามการจัดการความรู้ในลักษณะสองได้สะท้อนการจัดการความรู้ที่อยู่ในรูปแบบของภูมิปัญญา ความรู้พื้นบ้าน ที่มีลักษณะเฉพาะบริบท ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงถือว่าเป็นความรู้ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องพันกับการดำรงวิถีชีวิตของมนุษย์ ร่วมกับการอาศัยและพึ่งพิงประโยชน์จากธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมให้อยู่ได้อย่างเป็นปกติ

สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (2548) ได้กล่าวถึง การจัดการความรู้คือ กระบวนการที่เป็นเครื่องมือหรือวิธีการเพิ่มมูลค่าหรือคุณค่าของกิจการขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่ายของกลุ่มบุคคลหรือองค์กร การจัดการความรู้ไม่ได้มีความหมายเพียงแต่การนำ "ความรู้" มา "จัดการ" แต่มีความหมายจำเพาะและลึกซึ้งซึ่งกว่านั้นมาก การจัดการความรู้ ประกอบด้วยกิจกรรมและกระบวนการ ต่อไปนี้เป็นอย่างน้อย ได้แก่การขุดค้นและรวบรวมความรู้ คัดเลือกเอาไว้เฉพาะความรู้ที่จำเป็น สำหรับการใช้ประโยชน์ ทั้งจาก ภายในองค์กร และจากภายนอกองค์กร นำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมทั้งจากภายใน องค์กร และจากภายนอกองค์กรนำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความเหมาะสมกับบริบท ของสังคม และขององค์กร ถ้าไม่เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุงการจัดหมวดหมู่ความรู้ให้ เหมาะสมต่อการใช้งาน

นอกจากนั้น แนวคิดการจัดการความรู้ยังได้รับความสนใจจากกลุ่ม องค์กรชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน หรือหน่วยงานของรัฐ เพื่อทำความเข้าใจและนำมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินงานพัฒนาในด้านต่าง ๆ เนื่องจากแนวคิดดังกล่าว โดยหลักการและกระบวนการจัดว่าเป็นเรื่องที่มีมาแต่เดิม เพียงแต่ขาดระบบการจัดการที่ ชัดเจน ดังจะเห็นได้จาก นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547) ได้พูดถึงลักษณะจำเพาะของ ความรู้ของ ชุมชน หรือความรู้ท้องถิ่นนั้น 4 ประการ คือ 1) มีลักษณะเป็นความรู้ในเชิงปฏิบัติ เพื่อตอบ ปัญหาบางอย่างในเชิงปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การทำมาหากิน การอยู่อาศัย การรักษาโรค หรืออะไรก็แล้วแต่ 2) มีมุมมองเกี่ยวกับศาสนธรรม คือ ความรู้ไม่ได้มาลอยๆ แต่จะมาพร้อม กันกับมุมมอง หรือทำที่ต่อโลก หรือต่อชีวิตที่มีลักษณะมาจากฐานของศาสนธรรม เป็นความรู้ ในเชิงเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ ไม่ใช่การแข่งขัน 3) ความรู้ท้องถิ่นเป็นความรู้ที่จะตอบปัญหาเฉพาะถิ่น มากกว่าจะเป็นความรู้ที่จะประกาศความเป็นสากล ความรู้ท้องถิ่น คือ ความรู้ที่ไม่เป็นทฤษฎี ใช้ได้ในแต่ละท้องถิ่น ชุมชนอื่นจะหยิบไปใช้ก็ต้องประยุกต์ ไม่สามารถหยิบไปใช้ใดๆ ได้ จึงเป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับคน 4) ความรู้ท้องถิ่น มักไม่อยู่ในรูปของลายลักษณ์อักษร แต่จะ ผากไว้ในประเพณี อาจจะมีพิธีกรรมเสริมด้วย หรือไม่ก็ผากไว้ในวัฒนธรรม คือ ผากไว้ในวิถี

ชีวิตของคน ดังนั้น ความรู้กับชีวิต จะต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงกันตลอดเวลา ในขณะที่ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2547) ได้กล่าวไว้ในการจัดการความรู้กับการจัดการทางสังคมว่า การจัดการ คือ การดำเนินการเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จ เพื่อแก้ปัญหา และเพื่อให้เกิดประโยชน์ ดังนั้น การจัดการความรู้ในมิติของชุมชนท้องถิ่น ก็คือ การดำเนินการเพื่อให้องค์ความรู้ที่มีอยู่สามารถ แก้ปัญหา และเกิดประโยชน์แก่ชุมชน และในภาวะที่องค์ความรู้ของท้องถิ่นยังดำรงอยู่ บทบาทของนักจัดการองค์ความรู้ ก็คือ การรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ มาทำการสร้างสังเคราะห์ และถ่ายทอดรวมทั้งการสร้างและพัฒนาคนรุ่นใหม่ในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว

2.1.4 กระบวนการจัดการความรู้

กระบวนการจัดการความรู้โดยทั่วไปมักหมายถึงขั้นตอนการสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การถ่ายทอดความรู้ การประยุกต์ใช้ความรู้ และการกระจายความรู้ โดยนักวิชาการได้เสนอกระบวนการและขั้นตอนในการจัดการความรู้ไว้ดังต่อไปนี้

Ikujiro Nonaka and Hirotaka Takeuchi (1995) กล่าวว่า “ความรู้” ถูกสร้างขึ้นผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างความรู้ฝังลึกในคน (Tacit Knowledge) กับความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) โดยผ่านวิธีการปรับเปลี่ยนความรู้ 4 ขั้นตอน หรือที่เรียกว่าวงจร “เซกิ” (SECI) คือ

	Tacit Knowledge	To	Explicit Knowledge
Tacit Knowledge	การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ Socialization : S		การสกัดความรู้ออกจากตัวตน Externalization : E
From	การฝังหรือผนึกความรู้ Internalization : I		การควบหรือผนวกความรู้ Combination : C
Explicit Knowledge			

แผนภูมิที่ 1 วิธีการปรับเปลี่ยนความรู้ 4 ลักษณะ (Four Model of Knowledge Conversion)

วิธีการปรับเปลี่ยนความรู้ใน 4 ลักษณะ และมีอยู่ 3 วิธีที่นิยมใช้เป็นมุมมองในการกล่าวถึงของทฤษฎีองค์การสร้างองค์กร (Organizational Theory) ได้แก่

1. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Socialization)

2. การผนวกรวมความรู้ (Combination)
3. การฝังหรือผนึกความรู้ (Internalization)

ส่วนการสกัดเอาความรู้ออกมาจากตัวตน (Externalization) มักจะไม่ได้ได้รับความสนใจ โดยรายละเอียดของวิธีการปรับเปลี่ยนความรู้ใน 4 ลักษณะมีดังนี้

ลักษณะ Socialization (From Tacit to Tacit) กระบวนการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ข้อคิดเห็น ความเชื่อ วิธีการ ฯลฯ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และสร้างความรู้ในรูปแบบที่เรียกว่า Tacit Knowledge มีลักษณะของการแบ่งปันทักษะความชำนาญ เป็นตัวแบบที่อยู่ในจิตใจ นอกจากการใช้ภาษา เป็นการเรียนรู้ผ่านการสังเกต การเลียนแบบ และฝึกปฏิบัติ ซึ่งในองค์กรธุรกิจใช้หลักการเดียวกันในวิธีการเรียนรู้จากการทำงานที่ทำอยู่ (on-the-job training) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ได้เกิดจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เพราะเป็นการยากที่จะถ่ายทอดวิธีคิดที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคลไปสู่คนอื่น ดังนั้นการส่งผ่านสารยังผู้รับจึงมักเป็นเพียงสัมผัสเล็กๆ (Little sense) ที่สามารถถอดรหัสได้จากช่วงอารมณ์ บรรยากาศ และบริบทที่มีลักษณะเฉพาะที่ทำให้ประสบการณ์นั้นประทับและฝังลึกลงไป ในจิตใจข้างในตัวตน

ลักษณะ Externalization (From Tacit to Explicit) เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ในรูปแบบของ Tacit Knowledge ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ที่ฝังลึกในตัวตนบุคคลไปเป็นความรู้ที่ผู้อื่นสามารถเข้าถึงได้ จัดเก็บอยู่ในรูปแบบที่สามารถถ่ายทอดให้เข้าใจได้ง่าย รวมทั้งสามารถเก็บเป็นความรู้ขององค์กรได้ เช่น เปลี่ยนความรู้หรือทักษะให้อยู่ในรูปแบบของรูปภาพ แผนผัง ฟังก์ชัน สมการ คำอุปมาอุปมัย แนวความคิด สมมติฐาน เป็นต้น ซึ่งอาจทำได้โดยการแบ่งกลุ่มสนทนา จับกลุ่มคุยเพื่อหาความคิดใหม่ เป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเป็นกลุ่ม โดยปกติเรามักจะเอาหลักการ (Conceptualization) ของภาพที่อยู่ในใจ ออกมาให้เป็นภาษาเขียน แต่ถึงแม้ว่าเราเพียงแต่พยายามนำเสนอภาพในใจออกมาให้เป็นคำพูด เรายังรู้สึกว่ายังไม่เพียงพอ ยังไม่สอดคล้อง และยังไม่เพียงพออยู่เสมอ เพราะมันเป็นการไม่ลงรอยกัน และมีช่องว่างระหว่างภาพในใจกับคำพูดที่นำเสนอออกมา อย่างไรก็ตาม กระบวนการเปลี่ยนความรู้ในรูปแบบนี้ได้ช่วยให้เกิดการสะท้อนภาพกลับ (Reflection) และสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (ปัจเจก) ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความคิดรวบยอด (Concept) ที่ได้รับการกระตุ้นจากการสนทนาหรือการสะสมภาพสะท้อนกลับเหล่านั้นเอง

ลักษณะ Combination (Form Explicit to Explicit) เป็นกระบวนการรวมความรู้ในแขนงต่างๆ กันเข้าด้วยกันเพื่อก่อให้เกิดการสร้างความรู้ใหม่ ซึ่งเป็นกระบวนการเปลี่ยน

ความรู้ในรูปแบบ Explicit to Explicit การนำความรู้ชัดแจ้งที่มีอยู่มากมายหลากหลายมาจัดระบบให้เป็นแนวคิด ที่นำไปสู่การก่อตัวของระบบความรู้ วิธีการเปลี่ยนความรู้ในรูปแบบนี้ได้รวมถึงการผนวกเอาองค์ความรู้ที่แตกต่างกันโดยการรวบรวมบันทึกเอกสาร การประชุม การสนทนาโทรศัพท์ การสื่อสารผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ เป็นต้น เพื่อการก่อร่างชิ้นใหม่ของสารสนเทศที่มีอยู่แล้ว ผ่านการจัดเรียง เพิ่มเติม ผนวกรวมเข้าด้วยกัน และแยกแยะหมวดหมู่ของความรู้ชัดแจ้ง เช่น การจัดทำฐานข้อมูลในคอมพิวเตอร์ นำไปสู่การสร้างความรู้ใหม่ที่ยกระดับเพิ่มมากขึ้น ความรู้ในขั้นนี้จะอยู่ในรูปแบบที่เผยแพร่ข้อมูลได้กว้างขวาง ซึ่งการสร้างความรู้ในระบบการศึกษาและการฝึกอบรม ก็จะใช้กระบวนการเปลี่ยนความรู้ในรูปแบบนี้ ในองค์กรธุรกิจนั้นการผนวกรวมความรู้โดยปกติแล้วจะเห็นได้ในการทำงานของผู้บริหารระดับกลางที่แปรหรือย่อยเอาวิสัยทัศน์ แนวทางธุรกิจ หรือแนวคิดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์เพื่อนำไปปฏิบัติงานให้บรรลุตามที่ต้องการคาดหวัง ซึ่งการบริหารจัดการระดับกลาง (Middle Management) เป็นบทบาทสำคัญในการสร้างแนวความคิดใหม่ๆ โดยการประมวลผลจัดระบบให้เป็นหมวดหมู่ของสารสนเทศและความรู้ที่มีอยู่แล้ว

ลักษณะ Internalization (From Explicit to Tacit) เป็นกระบวนการเรียนรู้จากการกระทำซึ่งเป็นการเปลี่ยนความรู้ให้อยู่ในรูปของเอกสาร อยู่ในรูปของทักษะหรือความสามารถของบุคคล กลับมาเป็นความรู้ฝังลึกในตัวบุคคล เป็นกระบวนการเปลี่ยนความรู้ในรูปแบบของ Explicit to Tacit ซึ่งเป็นการนำเอาความรู้ที่ได้อ่าน หรือความรู้ที่มีคนสอนไปลองปฏิบัติให้เกิดความเชี่ยวชาญ “รู้อจริง” ใกล้เคียงกับคำว่า “Learning by Doing” เมื่อประสบการณ์ได้ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Socialization) การสกัดเอาความรู้ออกมาจากตัวตน (Externalizations) และการผนวกรวมความรู้ (Combination) จากนั้นก็ประทับฝังความรู้นั้นไว้กลับมาเป็นความรู้ฝังลึกในตัวบุคคล (ปัจเจก) ที่อยู่บนฐานของการแบ่งปันทักษะความชำนาญตามตัวแบบที่มีอยู่ในจิตใจ และกลายเป็นทรัพย์สินที่มีค่า การสะสมความรู้ฝังลึกในตัวบุคคลนี้จำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสมาชิกคนอื่นในองค์กร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้เป็นความรู้ฝังลึกที่ยกระดับขึ้นไปในตัวบุคคลที่กลายเป็นจุดเริ่มต้นใหม่ของวงจรการสร้างความรู้แบบ “เซกิ” (SECI) นี้ใหม่อีกครั้ง กระบวนการเปลี่ยนความรู้ในรูปแบบ Explicit to Tacit นี้จะมีประโยชน์ถ้าความรู้นั้นสามารถถ่ายทอดเป็นคำพูด หรือจัดทำเป็นแผนภาพ (Diagram) บันทึกลงในเอกสาร คู่มือ หรือเรื่องเล่าก็ได้ การบันทึกเป็นเอกสาร ช่วยให้เกิดการประทับความรู้เข้าไปในตัวบุคคลด้วยเช่นกัน เพราะจะทำให้เขาได้รู้ว่าตัวเองผ่านประสบการณ์อะไรมาบ้างซึ่งเป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่ความรู้ฝังลึกที่อยู่ในตัวบุคคลด้วย

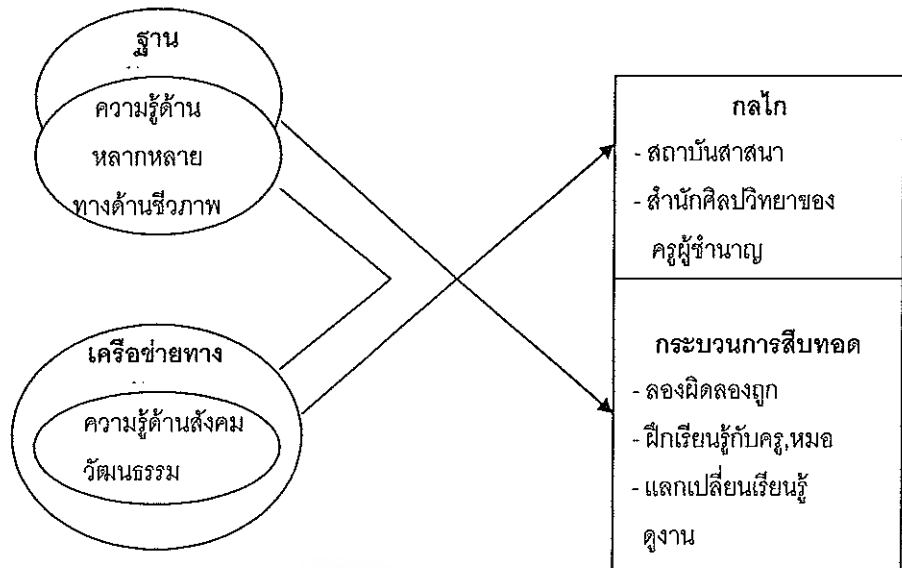

แนวคิดโดยรวมของการจัดการความรู้เป็นศาสตร์ที่บูรณาการของความรู้ ระหว่างการจัดการจัดการสารสนเทศ และการจัดการเกี่ยวกับบุคคล เกี่ยวข้องกับความรู้ทางปรัชญา จิตวิทยา สังคมวิทยา โดยจะมองว่าการจัดการความรู้เป็นกระบวนการ เป็นกลุ่มของทักษะและความรู้ที่ ความซับซ้อนและมีความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้กระบวนการของการจัดการความรู้จึง ประกอบไปด้วยกระบวนการสำคัญ คือ การแสวงหาความรู้ โดยผ่านการเรียนรู้จาก ประสบการณ์ที่ค้นพบเจอ มีการลองผิดลองถูก จนเกิดการเรียนรู้ขึ้น ทำให้เกิดการแสวงหา ความรู้เพิ่มเติมจากภายนอกเพิ่มมากขึ้น เช่น จากการทำหนังสือ ตำรา หรือเอกสาร การ พุจฉุเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน จนเกิดการบูรณาการระหว่างความรู้เดิมและความรู้ ใหม่เพื่อใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น การจัดเก็บความรู้ ความรู้จะถูกจัดเก็บใน รูปของเอกสาร ตำราวิชาการ อุดมการณ์ทางความคิด เรื่องเล่า นิทาน สุภาษิต คำพังเพย การแลกเปลี่ยนความรู้หรือการถ่ายทอดความรู้ กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มีทั้งการทำใน รูปแบบของเครือข่าย (เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน) การจัดเวทีชุมชน การพูดคุยสนทนาใน ชีวิตประจำวัน เพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างบุคคลหรือกลุ่มชุมชน และ การนำ ความรู้ไปใช้ประโยชน์แล้วสร้างเป็นความรู้ขึ้นมาใหม่ โดยการนำเอาความรู้ที่ได้รับมาลงมือ ปฏิบัติ ด้วยการลองผิดลองถูก เพื่อเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้รับและกลับไปแสวงหาความรู้ นำมาใช้พัฒนาความรู้ และกลายเป็นการสร้างความรู้ขึ้นมาใหม่ (พริดา วิเชียรปัญญา, 2547, บุญดี บุญญากิจ และคณะ, 2547, คณะผู้วิจัยทีมวิจัยและพัฒนา (กลุ่มเพื่อนเรียนรู้เพื่อการ พัฒนา), 2547)

แต่ในบริบทของท้องถิ่นกระบวนการจัดการความรู้อยู่ในลักษณะการเกิด และการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน ดังจะเห็นได้จากนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2548) ได้กล่าวถึง กระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ท้องถิ่นว่า เกิดขึ้น 4 ลักษณะ คือ 1) ความรู้ถูกสร้าง หรือ เกิดขึ้น โดยบุคคล หรือกลุ่มบุคคล เพื่อตอบปัญหาบางอย่างที่มีอยู่ในชุมชน หรือท้องถิ่นนั้นๆ คำตอบของชุมชนสมัยก่อน เป็นการตอบปัญหาาร่วมกันของชุมชน และกระบวนการเกิดที่มี ลักษณะเป็นสาธารณะตั้งแต่ต้น 2) กระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ ตัวความรู้อาจจะ ได้มาจากชุมชนอื่นก็ได้ เช่น อาจจะได้มาจากการอพยพย้ายถิ่น หรือจากการชุมชนหนึ่งไป สัมพันธ์กับอีกชุมชนหนึ่ง ไม่ว่าจะโดยทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง หรืออะไรก็ตามของคนใน ชุมชน 3) ความรู้ถูกสืบทอดในครอบครัว และสืบทอดกันเองในชุมชน โดยมีบ้าน วัด โบสถ์ หรือมัสยิด เข้ามาช่วยเสริมมุมมองทาง ศาสนธรรม สมัยก่อนบ้านและวัดมีบทบาทในเรื่องนี้ ค่อนข้างมาก ไม่ว่าจะป็นงานประเพณี วิถีการผลิต เป็นแหล่งความรู้ของชุมชนที่สำคัญ 4)

ความรู้ในชุมชนที่ผ่านมา เราจะเห็นได้ว่า ผู้สร้าง ผู้สืบทอด ผู้ใช้ความรู้ จะเป็นกลุ่มคน เป็นชุมชนทั้งหมด แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่า มันมีความรู้ที่เกิดขึ้น ผดุงรักษาสืบทอดไว้โดยบุคคล หรือที่เรียกว่าผู้เชี่ยวชาญ ส่วนเอกวิทย์ ณ ถลาง (2541) ได้กล่าวถึงลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านที่ก่อให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญามากมายว่า มีกระบวนการดังนี้ 1) การเรียนรู้ด้วยการลองผิดลองถูก เป็นการใช้อยู่อาศัยในการแก้ไขปัญหาในลักษณะลองผิดลองถูกเรื่อยมา 2) การเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง 3. การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริง ปฏิบัติจริง ได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (transmission) แก่คนรุ่นหลังด้วยการสาธิตวิธีการ การส่งสอนด้วยการบอกเล่า (oral tradition) 4) การเรียนรู้โดยพิธีกรรม 5) การเรียนรู้ทางศาสนา ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศิลปะและวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน 6) การแลกเปลี่ยนความรู้-ประสบการณ์ระหว่างคนต่างกลุ่มที่แตกต่างกัน 7) การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและทางสังคม 8) การเรียนรู้แบบครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้วิถีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และยังมีอยู่ต่อไปจะเห็นว่า กระบวนการจัดการความรู้ของท้องถิ่นมีหลายลักษณะ อาจเป็นการสร้างใหม่เสริมต่อจากความรู้เดิม การถ่ายทอดความรู้ หรือจัดเก็บความรู้ แต่สิ่งสำคัญ คือ การนำความรู้ที่ได้ไปใช้ประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม

ส่วนสีลาภรณ์ บัวสาย (2547) ได้อธิบายลักษณะรูปแบบวิธีการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะของการลองผิดลองถูก มนุษย์สร้างการเรียนรู้จากการลองผิดลองถูก และสรุปบทเรียนจากปัญหาที่พบในการดำรงชีวิตบนฐานทรัพยากรนั้นๆ ความสามารถในการอยู่รอดของมนุษย์ขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้างชุดความรู้ เพื่อใช้ในการจัดการทำมาหากินบนพื้นฐานทรัพยากร หรือจัดการกับปัญหาธรรมชาติที่มากับระบบนิเวศที่แวดล้อมสามารถอธิบายได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 2 แสดงกระบวนการสร้างความรู้ของชุมชน (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2547)

จากรูปที่ 2 แสดงให้เห็นถึงกระบวนการการได้มาซึ่งความรู้ของชาวบ้าน เกิดจากการได้ปฏิบัติ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ลองผิดลองถูก “ครูพริกจ๋า” เอาวิชาไปทดลองใช้เองและมีการปรับเปลี่ยนตามประสบการณ์กับคนที่เคยทำมาก่อน หรือบางครั้งก็มีการถ่ายทอดความรู้เคล็ดลับเฉพาะของครูที่มีความชำนาญในด้านนั้นๆ เฉพาะเจาะจง และจากการพิจารณาถึงกระบวนการสร้างและการถ่ายทอดความรู้ จึงเป็นการสร้างความรู้เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาในบริบทชีวิตจริงหรือความรู้เพื่อปฏิบัติการ ส่วนการถ่ายทอดรู้นั้นก็ไม่มีเทคนิคแต่ขึ้นอยู่กับ การถ่ายทอดความรู้ของแต่ละบุคคล ดังนั้น สามารถสรุปกระบวนการจัดการความรู้ในบริบทภูมิปัญญา ได้ว่ามีกระบวนการสร้างและการถ่ายทอดความรู้ผ่านการปฏิบัติจริงจากกระบวนการลองผิดลองถูก แลกเปลี่ยนประสบการณ์และเงื่อนไขที่สำคัญต้องพิจารณาในการถ่ายทอดได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องและมีประสิทธิภาพ ควรคำนึงถึงของศักยภาพของคนและระบบการศึกษาเดิมที่มีอยู่ เพื่อจะสามารถกำหนดแนวทางในการพัฒนาและการนำเอาความรู้ไปใช้ได้ ซึ่งรูปแบบในการถ่ายทอดมีวิธีการที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับกลุ่มเป้าหมายที่จะส่งผ่านความรู้และเนื้อหาสาระที่ต้องการถ่ายทอดออกไป โดยอาศัยกลไกทางสังคม ความเชื่อวัฒนธรรม เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สนับสนุนให้เกิดการจัดการความรู้

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน

“ป่าชุมชน” เป็นคำใหม่ที่นำมาใช้เมื่อ 3 ทศวรรษนี้เอง ภายใต้แนวคิดและวิธีปฏิบัติเก่าซึ่งมีอยู่คู่กับชุมชนมานานแล้ว โดยป่าชุมชนมีกำเนิดจาก 2 แนวคิด แนวคิดแรกเป็นเรื่องการพัฒนา เกิดขึ้นหลังจากที่องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ซึ่งได้ข้อสรุปจากประสบการณ์โครงการพัฒนาชนบททั่วโลกว่า ป่าเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อชีวิตและผูกพันอย่างลึกซึ้งกับวัฒนธรรมประเพณีของคนในชนบท รวมถึงการพึ่งพาในการดำรงชีพ แนวคิดที่สองเป็นเรื่องสิทธิมนุษยชน ที่เมื่อเกิดการแก่งแย่งทรัพยากรป่าไม้ระหว่างรัฐส่วนกลางกับท้องถิ่น และป่าที่ชุมชนดูแลรักษาใช้ประโยชน์ถูกรัฐใช้อำนาจตามกฎหมายเข้าไปจัดการ ป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์หรือ “ป่าชุมชน” จึงเกิดขึ้นในบริบทของความขัดแย้งและความต้องการให้รัฐคุ้มครองสิทธิของชุมชน เช่น ป่าปู่ตา ป่าช้า ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่านุงป่าทาม ที่ชาวบ้านดูแลใช้สอยร่วมกันซึ่งเรียกรวมๆ ว่าป่าชุมชนเหมือนกัน อย่างไรก็ตามการพัฒนาป่าชุมชนทั้งสองแนวคิดต่างก็ไม่ได้หยุดนิ่งหรืออยู่โดดเดี่ยวแต่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองอย่างใกล้ชิดตลอดมา (เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, 2548)

ป่าชุมชนเป็นป่าที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้มีสิทธิในการจัดการป่าในรูปแบบที่สอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน สามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชุมชนร่วมกันกำหนด ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์อย่างง่ายซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน มีการดูแลรักษาป่าที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่อาจจะมีความแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น แต่มีเป้าหมายในทิศทางเดียวกันคือ เพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน

ป่าชุมชนอาจจำแนกตามลักษณะป่า ความเป็นมาของป่า และวัตถุประสงค์ของชุมชน ได้ 2 ประเภท คือ ป่าชุมชนดั้งเดิม และป่าชุมชนพัฒนา (กรมป่าไม้, 2549)

1. ป่าชุมชนดั้งเดิม

เป็นพื้นที่ป่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ มีพันธุ์ไม้ขนาดใหญ่ และมีความหลากหลาย ชุมชนได้กำหนดพื้นที่ป่าเพื่อไม่ให้มีการบุกรุกเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า ถิ่นครอง หรือเปลี่ยนแปลงสภาพไปเป็นพื้นที่เกษตรกรรม เพื่อให้ป่าคงความอุดมสมบูรณ์ และตอบสนองการใช้ประโยชน์ต่อชุมชนที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน ป่าชุมชนดั้งเดิมแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

1.1 ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ

1.1.1. ป่าต้นน้ำลำธาร หรือป่าขุนน้ำ เป็นป่าที่อยู่ตอนบนของกลุ่มน้ำ พื้นที่เป็นภูเขา มีความลาดชันสูง ส่วนใหญ่อยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย

1.1.2 ป่าน้ำซับ ป่าน้ำจืด ป่าน้ำพุค ป่าน้ำร้อน (น้ำแร่) ป่าชนิดนี้อยู่ในที่ราบลุ่ม เป็นเขตที่รองรับน้ำฝนที่ไหลซึมลงดินกลายเป็นน้ำใต้ดิน หรือสายน้ำเล็กๆ และบางแห่งซึมออกมาตามผิวดินซึ่งเรียกว่า น้ำซับหรือน้ำแร่ หรือบ่อน้ำขนาดใหญ่

1.1.3 ป่าห้วยน้ำ เป็นป่าธรรมชาติบริเวณตอนบนที่ติดกับที่นาช่วยป้องกันการชะล้างพังทลายของดินไม่ให้ไหลลงมาทับที่นา ส่วนใหญ่อยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทยซึ่งมีการทำนาขั้นบันไดบนที่ราบเชิงเขา

1.1.4 ป่าพรุ เป็นป่าธรรมชาติที่มีน้ำท่วมขังตลอดปี เป็นแหล่งเก็บน้ำจืดขนาดใหญ่ พบมากทางภาคใต้บริเวณที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล

1.2 ป่าชุมชนที่ใช้ประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรมความเชื่อของท้องถิ่น

1.2.1 ป่าคอนปู่ตา เป็นที่ตั้งของศาลปู่ตาซึ่งเป็นที่อยู่ของวิญญาณบรรพบุรุษพบมากทางภาคอีสาน

1.2.2 ป่าช้า พื้นที่ป่าแบบนี้มีลักษณะเป็นเนินสูงหรือ โคนก ซึ่งไม่เหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรม ชุมชนใช้เป็นที่พักศพโดยใช้เฉพาะไม้แห้งเท่านั้น ชาวบ้านไม่ตัดไม้ในเขตป่าช้ามาใช้เพราะมีความเชื่อว่าเป็นต้นไม้ของคนตาย พบมากทางภาคเหนือและภาคอีสาน

1.2.3 ป่าพิธีกรรม เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของคนในท้องถิ่น อาจมีการห่อหุ้มต้นไม้ด้วยผ้าสีเหลือง หรือที่เรียกกันว่า การบวชต้นไม้ ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นการหุ้มเทวดาเพื่อให้ช่วยรักษาดินไม้ไว้ หรือมีการนำเครื่องเช่น ไหว้ไปบูชาบริเวณจุดที่มีตาน้ำไหลออกมา เพื่อเป็นการเลี้ยงผีป่าขอให้มิน้ำไหลตลอดไปและยังเป็นการขอฝนอีกด้วย

1.2.4 ป่าในวัด เป็นป่าในบริเวณพื้นที่ของวัดมีพระสงฆ์เป็นผู้สนับสนุน มีความร่มรื่นเหมาะสำหรับเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม

1.2.5 ป่าอภัยทาน เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนสงวนไว้เพื่อเป็นเขตอภัยทาน ห้ามล่าสัตว์ที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่ อาจเป็นป่าในเขตวัด ข้างวัด หรือไม่อยู่บริเวณวัดก็ได้

1.3 ป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์อื่นนอกจากการอนุรักษ์ ดิน น้ำ และประโยชน์ในทางพิธีกรรม

1.3.1 ป่าบุง ป่าทาม ป่าชนิดนี้อยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำ มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบต่ำมีน้ำท่วมถึง หรือเป็นพื้นที่มีลักษณะเป็นเนิน ที่ลุ่มเป็นแอ่งน้ำขนาดเล็กกระจายอยู่ทั่วไป จัด

ได้ว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำประเภทหนึ่ง พืชพรรณและสิ่งมีชีวิตในป่าชนิดนี้มีลักษณะพิเศษ สามารถดำรงชีพอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงในรอบปีได้เช่น พืชสามารถทนแล้งและน้ำท่วมได้ มีลักษณะลำต้นแตกเป็นกอเพื่อปรับตัวให้เข้ากับความแรงของน้ำ โดยส่วนใหญ่เป็นป่าไม้ชนิดผลัดใบ พบป่าบุงป่าทามมากทางภาคอีสาน

1.3.2 ป่าชายเลน เป็นพื้นที่ป่าบริเวณชายฝั่งทะเลหรือบริเวณที่น้ำทะเลท่วมถึง ป่าชายเลนเป็นที่อาศัยและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำหลากหลายชนิด

1.3.3 ป่าหัวไร่ ปลายนา พื้นที่ป่ามีขนาดเล็ก โดยชาวบ้านเหลือหรือปล่อยพื้นที่ไว้ให้เป็นป่าเพื่อแสดงอาณาเขตและการใช้ประโยชน์ร่วมกัน พบได้ทั่วไปในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคกลาง

1.3.4 ป่ารอบหมู่บ้าน เป็นป่าที่ชาวบ้านกั้นไว้บริเวณรอบหมู่บ้านเพื่อให้เป็นแนวขวางกั้นระหว่างหมู่บ้านกับพื้นที่เกษตรกรรม ใช้ประโยชน์เป็นแนวกันลมเพื่อป้องกันและลดความรุนแรงของลมพายุฝนก่อนพัดเข้าหมู่บ้าน และใช้เป็นแนวกันไฟเพื่อไม่ให้ไฟจากการเผาพื้นที่เกษตรกรรมลุกลามเข้ามาในหมู่บ้าน

2. ป่าชุมชนพัฒนา

ป่าชุมชนแบบพัฒนา เกิดขึ้นจากการร่วมกันปลูกป่าขึ้นมาใหม่ หรือปลูกเสริมเพื่อการพัฒนาพื้นที่ป่าไม้โดยชุมชนในบริเวณที่เป็นพื้นที่สาธารณะรกร้างว่างเปล่า หรือเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกทำลายจนเสื่อมโทรม เพื่อเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนเช่น เป็นแหล่งหารายได้ของชุมชน แหล่งไม้ใช้สอย การอนุรักษ์ดินและน้ำ แหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และยังเป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพ นอกจากนี้ยังใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจได้อีกด้วย อาจมีพรรณไม้ไม้กึ่งชนิดหรือมีความหลากหลายขึ้นกับวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ของชุมชน

ป่าชุมชนพัฒนาดำเนินการได้หลายพื้นที่เช่น ป่าชุมชนซึ่งปลูกในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ซึ่งอาจเป็นพื้นที่ป่าสงวนตาม พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 หรือพื้นที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ตาม พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ.2484 ป่าชุมชนปลูกในพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะสมบัติของแผ่นดินที่มีหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสล.) ป่าชุมชนในวัดหรือโรงเรียน ป่าชุมชนที่ปลูกบริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำ ริมลำเหมือง ลำคลอง ลำน้ำสาธารณะ หรือสองฟากถนน ป่าชุมชนปลูกเพื่อเป็นสวนสาธารณะ ป่าอนุสาวรีย์ ป่ามรดก ป่าของชุมชนเมือง ป่าชุมชนพัฒนาเพื่อการอนุรักษ์ริมฝั่งแม่น้ำหรือชายฝั่งทะเล

จากแนวคิดของการแบ่งประเภทของป่าชุมชนเป็นป่าชุมชนแบบดั้งเดิม และป่าชุมชนพัฒนา สะท้อนให้เห็นแนวคิดในการการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน โดยป่าชุมชนแบบดั้งเดิม

เป็นแนวคิดในการอนุรักษ์ควบคู่กับการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ส่วนป่าชุมชนพัฒนาเป็นแนวคิดในการปรับปรุง พัฒนาพื้นที่รกร้างว่างเปล่า หรือพื้นที่ที่ป่าถูกทำลายจนเสื่อมโทรม ชุมชนเข้าไปปลูกต้นไม้หรือฟื้นฟูป่าให้กลับมา มีความอุดมสมบูรณ์

นอกจากนั้น แนวคิดการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน มักจะพูดถึงในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการจัดการป่าชุมชน ยกตัวอย่างเช่น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) พูดถึงระบบการจัดการป่าของคนท้องถิ่นว่ามี 3 ระบบ หนึ่งในจำนวนนั้น คือ ระบบการจารีตดั้งเดิม ซึ่งหมายถึง การใช้จารีตประเพณีในการจัดการป่าและถือปฏิบัติกันมาช้านานแล้ว 2) รูปแบบการจัดการป่าโดยการริเริ่มของคนในท้องถิ่นหรือการได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการป่าที่เกิดจากการริเริ่มภายในท้องถิ่นเอง เพื่อตอบโต้กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543) หรือเป็นการจัดการป่าชุมชนแบบพัฒนาโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคม ชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการวางแผนการดำเนินงานและการดูแลรักษาป่าชุมชน เป้าหมายในการจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนา การจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์เกิดจากชาวบ้านร่วมกันวางกฎระเบียบ เพื่อรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าดั้งเดิมของชุมชน กลุ่มชาวบ้านที่ทำหน้าที่จัดการป่าชุมชนอาจดำเนินงานร่วมกันหลายหมู่บ้าน จุดประสงค์ของการจัดการป่าประเภทนี้ก็เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่าในระยะยาวและให้เกิดประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน สำหรับการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมเพื่อพัฒนามักดำเนินงานในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชน กิจกรรมดำเนินการเป็นการปลูกสวนป่าวัตถุประสงค์ก็เพื่อการสร้างแหล่งไม้พื้นในชุมชนและจำหน่ายเป็นรายได้ของชุมชน แนวคิดสำคัญในการจัดการป่าชุมชนประเภทนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานดั้งเดิมเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั่นเอง (วิยุทธ จรัสพันธุ์, 2535) 3) รูปแบบการจัดการป่าแบบประยุกต์ เป็นการจัดการในเชิงพื้นที่ที่มีความขัดแย้งค่อนข้างมาก เช่น การลักลอบตัดไม้ จึงมีวิธีการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้กับการจัดการแบบจารีตประเพณี เช่น การบวชป่าเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการรักษาป่าและเพื่อระงับยับยั้งขบวนการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า หรือการร่วมประชุมร่างกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษรให้องค์กรเป็นทางการรับรอง(เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536) และ 4) รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง เป็นรูปแบบการจัดการที่เกิดขึ้นในบริบทการแย่งชิงทรัพยากร ในรูปของการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิชุมชนและการต่อต้านนโยบายของรัฐ เช่น การต่อสู้กับสัมปทานไม้ การปลูกสร้างสวนป่า และโครงการคอก.

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ (2549) ได้วิจัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินี้ เป็นส่วนหนึ่งของชุด โครงการวิจัย กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) พบว่าวิธีการจัดการความรู้ของนักจัดการความรู้บ้านคำโน เป็นการจัดการความรู้บนฐานทุนเดิม การสร้าง หรือการยกระดับความรู้ใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ การเชื่อมโยงความรู้ ดังนี้

- 1) การฟื้นฟู /เสริมสร้างความรู้เดิม โดยศึกษาหาความรู้จากผู้รู้ในชุมชนแบบไม่เป็นทางการ โดยการไปพูดคุยที่บ้าน ค้นคว้าจากข้อมูลที่มีอยู่ในใบเสมา (ใบลาน) ฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อในการอนุรักษ์ป่า ได้แก่ พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ การฟังธรรมขอฝน
- 2) การสร้าง พัฒนาและยกระดับความรู้ใหม่ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในกลุ่มน้ำแม่คำ และชุมชนคำโน จัดทำองค์ความรู้ท้องถิ่นกลุ่มน้ำแม่คำ ประกอบหลักสูตรท้องถิ่นกลุ่มน้ำแม่คำร่วมกับโรงเรียน พัฒนาแหล่งการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยทำเป็นจุดศึกษาในป่าชุมชน ประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา ได้แก่ สืบชะตาแม่น้ำ บวชป่า เรียนรู้จากการสังเกตและปฏิบัติจริง
- 3) การถ่ายทอดความรู้ การยกระดับความรู้ และการเชื่อมโยงความรู้ศึกษาฐานแลกเปลี่ยนความรู้กับชุมชนอื่น ถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม ได้แก่ บวชป่า เลี้ยงผีขุนน้ำ ฟังธรรมขอฝนเวทีพูดคุย แลกเปลี่ยนทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เปิดศูนย์การเรียนรู้ “เขื่อนผญาภูมิปัญญาคนคำโน” จัดนิทรรศการเผยแพร่ความรู้ในงานของตำบล การนำเสนอผ่านสื่อสาธารณะ และทำสื่อเผยแพร่ต่อสาธารณะ เช่น วิทยุ สารคดี หนังสือ วีซีดี ซีดี เพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารต่อสังคม

รัตนา โตสกุล และคณะ (2548) ได้วิจัยโครงการสังเคราะห์องค์ความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการความรู้เพื่อชุมชนเป็นสุขในภาคอีสาน : กรณีเครือข่ายอินแปง ประชาชนบ้านอีสาน และชุมชนศรีษะอโศก ผลการศึกษา พบว่า ความรู้ท้องถิ่นที่ชุมชนใช้ในการสร้างความสุข คือ ความรู้เกี่ยวกับการเกษตรพึ่งตนเองในรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยแหล่งที่มาของความรู้ท้องถิ่น มาจากความรู้ดั้งเดิมที่เกิดจากการสั่งสมของบรรพบุรุษ ผสมผสานกับความรู้ที่เป็นสากลจากโลกาภิวัตน์ที่ชุมชนคิดว่าเหมาะสม ความรู้ท้องถิ่นจึงมี

ลักษณะเป็นพลวัต ไม่หยุดนิ่ง แต่มีการปรับปรนกับภายนอกทั้งจากภูมิปัญญาไทยและ ภูมิปัญญาเทศ ความรู้ท้องถิ่นจึงไม่ใช่สิ่งที่เป็นคู่ตรงข้ามกับความรู้สากลในกระแส โลกาภิวัตน์เสมอไทย แต่มีลักษณะของการผสมผสานกันไป ส่วนกระบวนการเรียนรู้ของ ชุมชนเริ่มต้นจากประสบปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อ ตลาด ทำให้ชุมชนตกอยู่ในวัฏจักรของความยากจน หนี้สิน มาอย่างต่อเนื่อง ผลักดันให้ ผู้นำเครือข่ายแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหาคือความทุกข์นี้ด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้ จากประสบการณ์การปฏิบัติ แรงกระตุ้นจากนักพัฒนา นักวิชาการและองค์กรภาคี พันธมิตรจากภายนอกมีส่วนช่วยให้ชุมชนเกิดความตระหนักรู้ถึงสถานะที่ทำให้เกิดปัญหา การหยุดคิด ทบทวน สะท้อนกลับไปมา ถึงปัญหาและทางเลือกที่เกิดการเรียนรู้ที่จะแก้ไข ความทุกข์ของครอบครัวและชุมชน บทบาทของนักพัฒนายังช่วยในการจัดตั้งกลุ่มองค์กร และ เครือข่ายชุมชน โดยการเชื่อมประสานให้ผู้นำจากหลากหลายพื้นที่ได้มาพบปะ แลกเปลี่ยน ประสบการณ์ความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ จนเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเครือข่าย ของกระบวนการเรียนรู้ และกลไกการจัดการความรู้ของเครือข่ายชุมชน ปรากฏใน 3 ระดับ คือ ตัวผู้นำ องค์กรชุมชน และเครือข่ายชุมชน รวมทั้งองค์กรพัฒนาจากภายนอกที่เป็นภาคี พันธมิตรของเครือข่ายชุมชน กลไกทั้ง 3 ส่วน มีความสำคัญต่อการจัดการความรู้ชุมชน และ ไม่อาจขาดกลไกอันใดอันหนึ่งได้ ในการจัดการความรู้ ชุมชนใช้เครื่องมือดังต่อไปนี้ คือ ตัว ผู้นำที่เป็นเกษตรกรต้นแบบ แปลงเกษตรกรที่เป็นเสมือนห้องเรียนของชุมชน เพื่อทำการทดลอง ปฏิบัติให้เห็นจริง เวทีประชุม แลกเปลี่ยน สรุปบทเรียน โครงการเพื่อเสริมสร้างกระบวนการ เรียนรู้ ระบบสารสนเทศ และเอกสารเพื่อการสื่อสารเผยแพร่ความรู้

กมลทิพย์ คงอมรประเสริฐ (2548) ให้ความหมายของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน ซึ่งได้ เรียนรู้มาจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ญาติพี่น้อง หรือผู้มีความรู้ในหมู่บ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ความรู้ เหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิถีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ล่วงลับไปแล้ว กับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับธรรมชาติ และมองว่า ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา มี 3 ลักษณะ คือ ประการแรก เป็นความรู้ที่คุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนเด็กให้เคารพผู้ใหญ่ มีความ กตัญญูรู้คุณพ่อแม่และผู้มีพระคุณ มีความเอื้ออาทรต่อคนอื่น ประการที่สอง เป็นความรู้ที่ สอนให้เคารพธรรมชาติ รู้จักพึ่งพาอาศัยธรรมชาติโดยไม่ทำลาย ให้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์และ

บุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว ประการสุดท้าย คือ ความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สรรคและถ่ายทอดมาให้

อภิชาต ศรีโสภิต (2545) ได้กล่าวถึงความรู้ในการจัดการป่าของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านได้สร้างและผลิตซ้ำ ผ่านระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าของชาวบ้าน ที่ได้ปฏิบัติสืบเนื่องติดต่อกันมาผ่านประสบการณ์ในการเรียนรู้ของผู้อาวุโสในชุมชน ได้ก่อรูปจนกลายเป็นความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการป่าเพื่อการดำรงชีวิต โดยมีความรู้ที่สำคัญที่สามารถจำแนกได้ดังนี้ 1) ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่า ดิน และน้ำ ที่มีความสัมพันธ์กัน 2) ความรู้เกี่ยวกับขีดจำกัดในการใช้ประโยชน์จากป่า 3) ความรู้เกี่ยวกับการจับสัตว์ป่ามาเป็นอาหาร 4) ความรู้เกี่ยวกับการนำไม้มาใช้ประโยชน์ 5) ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร การที่ชาวบ้านอาศัยอยู่กับป่า ทำให้ชาวบ้านมีการพัฒนา และสืบทอดความรู้ในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร ในป่าเพื่อการรักษาโรค 6) ความรู้ในกระบวนการของการจัดระบบพื้นที่ในการจัดตั้งชุมชน ซึ่งความรู้ในการจัดการป่าที่กล่าวมา เป็นความรู้ที่ชาวบ้านในชุมชนสืบทอดและปฏิบัติกันสืบต่อมา และเป็นความรู้ที่เป็นกลไกในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ที่มีลักษณะของความเป็นกฎเกณฑ์และแบบแผนการดำเนินชีวิต ความรู้จึงเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์ปฏิบัติของคนในชุมชน ผ่านระบบความสัมพันธ์ของการปฏิบัติสืบเนื่องที่ยาวนานจนกลายเป็นเสมือน "สถาบัน" หนึ่งของชุมชน ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้ 1) เป็นความรู้ที่กระทำผ่านจารีตประเพณีของชุมชน ความรู้ที่สร้างขึ้นจะมีความสัมพันธ์กับสิ่งที่เป็นจารีตประเพณีของชุมชน 2) เป็นความรู้ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการคำนึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมในสังคมของชุมชน ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าที่ถูกถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนจะเป็นเพื่อให้ชาวบ้านทุกคนได้มีโอกาสในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเท่าเทียมกัน ทุกคนมีความเสมอภาคในการใช้ประโยชน์จากป่า แต่ต้องเป็นไปโดยสมเหตุสมผลและไม่เป็นการทำลายป่า อันจะเป็นการกระทบสิทธิของคนอื่น ๆ ที่จะได้ประโยชน์จากป่าเช่นกัน 3) เป็นความรู้ที่สะท้อนให้เห็นความต้องการ ที่จะทำให้เกิดความยั่งยืนในกระบวนการผลิตและการบริโภคของชาวบ้านในชุมชน คือ เป็นความรู้ที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างยั่งยืน ไม่ขูดรีดประโยชน์จากป่าจนมากเกินไป ทำให้สามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างต่อเนื่องและไม่มีวันหมด 4) เป็นความรู้ที่มุ่งในการที่จะรักษาความสมดุลต่อระบบนิเวศในป่า คือ เป็นความรู้ที่สอนให้ชาวบ้านเข้าใจความสมดุลของป่า 5) เป็นความรู้ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ความรู้ของชุมชนจะตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ชาวบ้านทุกคนในชุมชนถือปฏิบัติตาม เพราะเป็นความรู้ที่

เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาวบ้าน การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันกับป่าได้อย่างมีความสุขร่วมกัน

ศัททยา วิเศษ (2540) ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มอัครีถ้อย อ.แม่ใจ จ.พะเยา ซึ่งข้อค้นพบที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้ คือ มิติของภูมิปัญญาที่นำมาใช้ในกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า 3 มิติ ได้แก่ มิติที่หนึ่ง เป็นเนื้อหาของภูมิปัญญาที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ มิติที่สอง เป็น ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า คือ ลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถของคน และลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี และมิติที่สาม เป็นกระบวนการเกิดของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เริ่มจากกระบวนการเรียนรู้จากธรรมชาติ การนับถือพุทธศาสนา ผสมผสานความเชื่อ มีการสั่งสม ถ่ายทอดต่อ ๆ กันมา รวมทั้งมีการปรับให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

บุลธิษฐ์ ชูชาติ (2541) ศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศน์เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย ข้อค้นพบ คือ ชาวบ้านมีแนวคิดยึดมั่นในวิถีชีวิตที่พึ่งพิงป่า ยึดหลักการอนุรักษ์พึ่งพาอาศัย เคารพ นับถือ และสำนึกบุญคุณ ระบบนิเวศป่าในการผลิตเพื่อยังชีพ จึงดำรงอยู่ได้ แต่ได้เริ่มสูญสลาย เมื่อมีการพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยม แต่ท่ามกลางการขยายตัวของความเจริญในรูปแบบใหม่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังคงรักษา ระบบนิเวศป่าได้ โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่สั่งสม สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น

สุพิศ แสนชัย (2546) ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโลกใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม ข้อค้นพบที่เกี่ยวข้อง คือ ชุมชนใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นกุศโลบายผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้ที่ได้รับความเคารพเชื่อถือ และมีกระบวนการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ เริ่มจากผู้นำชาวบ้านที่มีความรู้ ความสามารถ ความเสียสละ และมีแนวคิดในการอนุรักษ์ป่า ร่วมกันศึกษา รูปแบบขั้นตอนการดำเนินงาน ศึกษาดูงาน ช่วยกันวางแผน จัดกิจกรรมอนุรักษ์ ปกป้อง บวชต้นไม้ ทอดผ้าป่าต้นไม้ สืบชะตาป่า การกำหนดเขตป่า มีการกำหนดป่าอนุรักษ์อื่น เช่น ป่าคอนปู้ตา ป่าวัดป่า และป่าช้าในหมู่บ้าน สร้างการมีส่วนร่วม และเป็นเครือข่ายระหว่างกัน

โสภิตา ยงยอด (2544) ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานในการอนุรักษ์ป่าคอนปู้ตา : ชุมชนบ้านคอนสาร-สารพัฒนา ตำบลวังแสง อำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่า ด้านภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าคอนปู้ตาเป็น

ศักยภาพของชาวบ้านในการ ดูแลและพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง โดยการใช้ระบบความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อผีปู่ตาผู้มีพลังอำนาจในการบันดาลให้เกิดความสุข ความทุกข์ ปกป้องภัยอันตรายจากสิ่งร้ายทั้งปวง ความเชื่อเป็นพื้นฐานของอำนาจในการกำหนดคกฏเกณฑ์ และข้อห้ามต่าง ๆ ที่กำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม ความเชื่อและพิธีกรรมยังเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ ผลผลิต ชาวบ้านคอนสาร-สาร พัฒนาได้นำเอาความเชื่อผีปู่ตาและ พิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ตามาเป็นสื่อในการปลูกจิตสำนึกในการรักษาป่า และทำความเข้าใจกับลูกบ้านให้มองเห็นความสำคัญของป่าคอนปู่ตาและ ทรัพยากร จึงสืบทอดความเชื่อ และรักษาพิธีกรรมนี้ไว้ โดยต่อยอดความผูกพันทางจิตวิญญาณ ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติ จนกระทั่งชาวบ้านมีความเข้าใจ และเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า และยังคงรักษาจารีตประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับผีปู่ตาและป่าคอนปู่ตา ที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าคอนปู่ตาไว้เป็นสมบัติของท้องถิ่น

กอบกาญจน์ พงษ์ชนะชัย (2538) ได้ศึกษา เครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน พบว่า ในชุมชนที่ศึกษามีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับสังคมภาคเหนือทั่วไป คือ มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น มีเครือข่ายทางสังคมเป็นกลุ่มเครือญาติ กลุ่มหัววัด กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มหมวดบ้าน กลุ่มการปกครอง กลุ่มทางสังคม เศรษฐกิจ ซึ่งมีการพึ่งพาระหว่างกันในกลุ่มต่าง ๆ สามารถที่จะแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะมีการช่วยเหลือพึ่งพากันเมื่อเกิดภาวะการณ์ขาดน้ำ อันเนื่องมาจากป่าที่เป็นแหล่งน้ำถูกทำลาย ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมีการอนุรักษ์ป่า ความรู้นี้ได้แพร่กระจายไปในชุมชนโดยผ่านเครือข่ายทางสังคม กลุ่มต่าง ๆ ทำให้เกิดการยอมรับแนวคิดและได้มีการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อออกกฎระเบียบและจัดการให้ป่าชุมชนคงอยู่ องค์กรชุมชนนี้ยังทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อในการอนุรักษ์ป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น จัดพิธีกรรม บวงสรวงเจ้าป่า เป็นการถ่ายทอดความเชื่อว่าป่ามีผีเป็นผู้ดูแลรักษา ใครทำลายจะได้รับความวิบัติต่าง ๆ

วรพจน์ พุ่มตระกูล (2541) ศึกษาการจัดองค์ความรู้ของชุมชนในเรื่อง ทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า องค์ความรู้ของชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์เกี่ยวกับธรรมชาติ องค์ความรู้นี้อาจอยู่ในรูปของพิธีกรรม วิธีการในการปฏิบัติหรือความเชื่อที่เกี่ยวกับธรรมชาติในลักษณะที่เป็นองค์รวม อาจจะเป็นระบบคิด วิเคราะห์ เทคนิคปฏิบัติหรือระบบคุณค่าที่เกี่ยวเนื่องกันระหว่างมนุษย์ด้วยกันและมนุษย์กับ

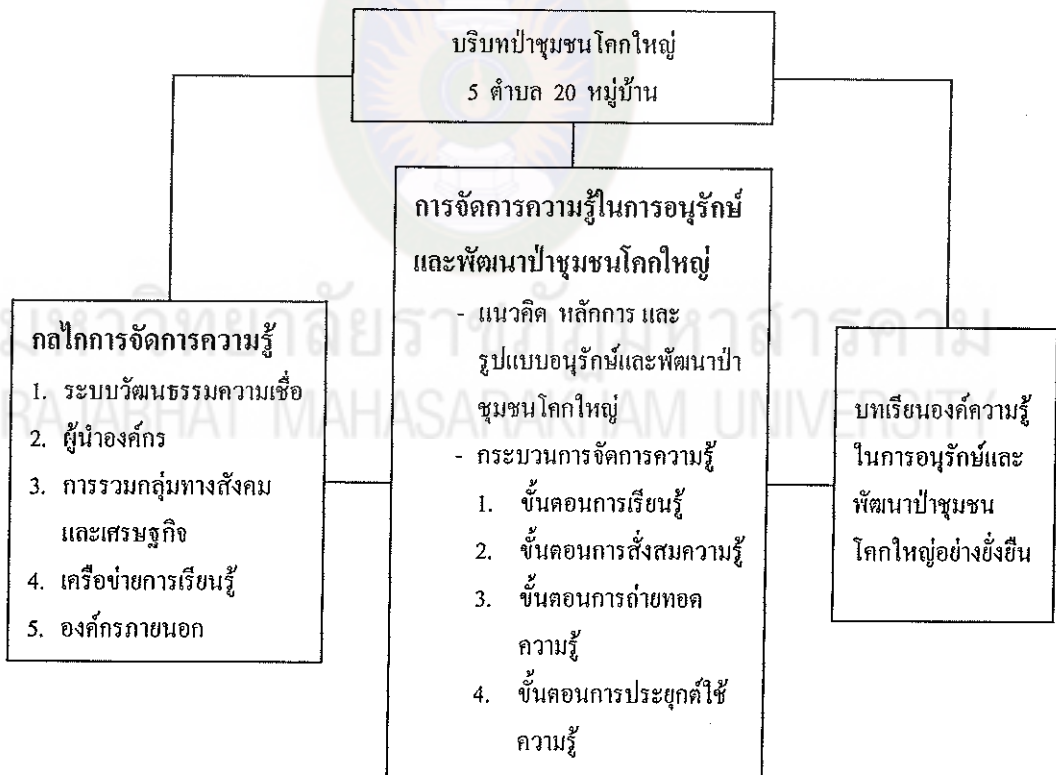
ธรรมชาติ จนกลายเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ส่วนกระบวนการจัดองค์ความรู้ของชุมชนมีการจัดรูปองค์กรทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ 2 ระดับ คือ การจัดองค์กรในระดับชุมชน มีลักษณะเป็นองค์กรเครือข่าย กลุ่ม ที่ดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาร่วมกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ และการจัดองค์กรระหว่างชุมชนในลักษณะเครือข่าย เป็นการส่งตัวแทนกลุ่มเข้าร่วมเป็นกรรมการดำเนินงาน ทำหน้าที่ในการกำหนดเป้าหมายการดำเนินงาน โดยคำนึงถึงประเด็นปัญหาร่วมเป็นหลัก การถ่ายทอดองค์ความรู้ของชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน มี 2 ระดับ คือ ครอบครัวและระดับชุมชน ในระดับครอบครัวจะเกิดขึ้นตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจากการลงมือปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันและการสังเกตการณ์จากสิ่งแวดล้อม และระดับชุมชนโดยชุมชนจะถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ กฎเกณฑ์ที่ควบคุมโดยองค์กรชุมชนเพื่อสืบสานชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน ผู้อาวุโส ผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำทางศาสนา คือ ผู้ที่จะเชื่อมโยงระบบคุณค่า ความเชื่อระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติกับมนุษย์ มาสู่รูปธรรมของการจัดการและการปฏิบัติของสมาชิกในชุมชนผ่านการถ่ายทอดสืบสานต่อ ๆ กันมา รวมทั้งควบคุมให้สมาชิกปฏิบัติตามข้อห้ามหรือจารีตของชุมชนเพื่อการควบคุมและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิ และหน้าที่ของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นของชุมชนกระทำร่วมกัน ผ่านวิถีการผลิตและกฎเกณฑ์ที่ชุมชนบัญญัติและบังคับใช้ รูปแบบของการจัดการเพื่อมุ่งตอบสนองชุมชนภายใต้ความเชื่อทางจารีตและวิถีการผลิตทางการเกษตร

อุทุมพร หลอดโค (2552) วิจัยเรื่อง การจัดการความรู้เรื่องอาหารธรรมชาติ : ศึกษากรณีบ้านหินเหิบ ต.พระยืน อ.พระยืน จ.ขอนแก่น การวิจัยครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษากระบวนการจัดการความรู้เรื่องอาหารธรรมชาติ และเพื่อวิเคราะห์กลไกทางสังคมที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้เรื่องดังกล่าวในระดับครัวเรือนและชุมชน การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้มุมมองของแนวคิดการจัดการความรู้ เพื่อศึกษาเรื่องอาหารธรรมชาติในหมู่บ้านหินเหิบ ตำบลพระยืน อำเภอพระยืน จังหวัดขอนแก่น เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ การจดบันทึกภาคสนาม เก็บรวบรวมข้อมูลเน้นวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งได้แก่ ชาวบ้าน ผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส และบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินวิถีชีวิตของการเก็บหาอาหารธรรมชาติ ผลการวิจัยพบว่า การจัดการความรู้ถูกสร้างขึ้น ในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม โดยมีกลไกทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชาย สถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์เชิงสังคม นอกจากนี้ยังพบว่า มีการสร้างความรู้ใหม่โดยต่อยอดจากองค์ความรู้เดิมของชาวบ้าน

ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อชาวบ้านในการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของ ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น

2.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง คณะผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้ของชุมชนในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน โศกใหญ่ ในประเด็นของการจัดการความรู้ของชุมชนที่เป็นแนวคิด รูปแบบ และหลักการในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน โศกใหญ่ ประเด็นองค์ความรู้และกระบวนการจัดการความรู้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน โศกใหญ่ ผ่านกลไกการจัดการความรู้ ในเรื่องของระบบ วัฒนธรรมความเชื่อ ผู้นำองค์กร การรวมกลุ่มทางสังคมและเศรษฐกิจ เครือข่ายการเรียนรู้ และองค์กรภายนอก โดยการจัดการความรู้ของชุมชนจะกลายเป็นบทเรียนองค์ความรู้ให้กับชุมชนอื่น ๆ ที่สะท้อนให้เห็นการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน โศกใหญ่อย่างยั่งยืน ดังกรอบแนวคิดต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 3 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย